

Manfred Kühn. *Johann Gottlieb Fichte. Ein deutscher Philosoph 1762-1814. Biographie.* C.H. Beck
Wilhelm G. Jacobs. *Johann Gottlieb Fichte. Eine Biographie.* Insel

De Duitse filosoof Johann Gottlieb Fichte (1762-1814) stond lange tijd vooral bekend om zijn *Reden an die deutsche Nation*. In een door Napoleons troepen bezet Berlijn pleitte Fichte in de winter van 1807-1808 voor de eenwording van alle Duitsers. Duitsland was in Europa dankzij haar zuiver gebleven taal de 'oernatie', boven alle andere verheven. Mits verenigd en geestelijk hersteld, zou zij de 'Wiedergebäerin und Wiederherstellerin der Welt' kunnen worden.

Het was een boodschap waar men na 1871, toen Duitsland eindelijk weer één staat was geworden, wel oren naar had. Van Fichtes *Reden* verscheen de ene herdruk na de andere. Maar ook extremere nationalisten vonden bij hem het nodige van hun gading, bijvoorbeeld zijn aanbeveling dat een echte natie gerust een buurland mocht veroveren als het behoefte aan meer ruimte kreeg. Het nationaalsocialistische streven naar 'Lebensraum' leek door Fichte bij voorbaat gerechtvaardigd. En in een boek uit 1793, een verdediging van de Franse Revolutie, bleek ook nog een antisemitische passage voor te komen. Geen wonder dat Fichte sinds 1945 vaak is afgeschilderd als een geestelijke voorloper van het Derde Rijk.

Ook zijn nieuwe biograaf Manfred Kühn doet dat in *Johann Gottlieb Fichte. Ein deutscher Philosoph 1762-1814*, al besteedt hij weinig aandacht aan Fichtes afkeer van joden. De bewuste passage wordt niet eens genoemd. Vermoedelijk omdat dat te zeer zou afleiden van wat deze filosoof nog meer heeft betekend. Want het is onterecht, zoals Kühn betoogt, om Fichte tot zijn nationalisme te reduceren, laat staan tot zijn antisemitisme. Als filosoof was en is hij vóór alles de man van de *Wissenschaftslehre*, de pionier van het Duitse Idealisme.

Fichte hield niet van het woord filosofie, omdat daaruit een verlangen naar weten sprak: dat stadium had hij zelf al achter de rug, hij behoefde niet meer te verlangen, omdat hij alles al zeker *wist*. Dit zelfvertrouwen (en gebrek aan bescheidenheid) was typerend voor deze zoon van een eenvoudige lintenwever uit de buurt van Dresden, die het alleen aan zijn uitzonderlijke talenten te danken had dat hij mocht gaan studeren. Fichte was iemand die niet met zich liet spotten, over weinig tact beschikte en snel vond dat men hem te weinig respect betoonde. Dit ongemakkelijke karakter stond garant voor een leven vol conflicten - die hij voor een deel aan zichzelf te wijten had.

De combinatie van filosofisch absolutisme (Fichte dacht het 'werelddraadsel' definitief te hebben opgelost) en dit alles behalve soepel verlopen leven maakt het begrijpelijk dat Kühn spreekt van een 'tragikomedie'. Fichte had inderdaad een lachwekkende kant. Hij was klein en gedrongen en had een reusachtige haakneus, die hem in sommige ogen op een 'roofvogel' deed lijken. En dan zijn optreden. Iemand zei over hem: 'zijn lopen is een onderdrukt stampen'. Fichte, verstoken van alle ironie, deed er altijd een schepje bovenop. Goethe noemde hem een 'komische zonderling', maar zorgde er wel voor dat hij in 1794 werd benoemd als hoogleraar filosofie in Jena.

Beroemd was hij twee jaar daarvoor geworden met zijn *Versuch einer Kritik aller Offenbarung*, dat - anoniem gepubliceerd - door iedereen voor een boek van Kant werd aangezien. Toen Kant de echte auteur bekend maakte, was Fichtes naam in één klap gevestigd.

De ontdekking van Kants filosofie was waarschijnlijk de belangrijkste gebeurtenis in Fichtes leven. Hij verdiende de kost als huisleraar (met alle geruzie van dien, hij nam nooit genoegen met de voorgeschreven rol van 'geleerde lakei') en iemand vroeg hem om bijles over Kant. Fichte las Kants *Kritik der praktischen Vernunft*, en daarna schreef hij in een brief: 'Ik leef in een andere wereld, sinds ik de *Kritik der praktischen Vernunft* heb gelezen. Dingen waarvan ik geloofde dat ze onbewijsbaar waren, zoals het begrip van de vrijheid en de plicht, zijn me bewezen, en ik voel mij daar des te beter om. Onbegrijpelijk is het, welke achting voor de mensheid, welke kracht dit systeem ons geeft'.

Kant werd vanaf dat moment het uitgangspunt voor zijn eigen denken, dat hij na zijn benoeming in Jena razendsnel moest ontwikkelen om er college over te kunnen geven. Zo ontstond de *Wissenschaftslehre*, waarin Fichte niet alleen een voortzetting maar ook een verbetering van Kants filosofie zag. Kant had nagelaten zijn denken van één fundamenteel principe te voorzien - dat deed Fichte nu voor hem. De eerste *Grundsatz* van alle weten werd bij hem het 'Absolute Ik', vervat in de formule: 'Ik is Ik', waarmee hij niet zozeer een feit als wel een handeling (*Tathandlung*) bedoelde. Alle kennis begon met de daad van het denken, waarin het Ik zichzelf poneert (*setzt*) én over zichzelf reflecteert. In die reflectie onderscheidde het zich van wat het niet was: het 'Niet-Ik', dat daarmee tegelijkertijd werd geponoerd. Dat Niet-Ik, volgens Fichte hetzelfde als de wereld buiten ons, ontstond dus dankzij een denkact van het Ik.

In hoeverre was dit alles nog te rijmen met Kants 'kritische' filosofie? Volgens Kühn stapte Fichte royaal over de subtiele grenzen heen die Kant in zijn *Kritik der reinen Vernunft* had getrokken; in feite klopte hij weer aan bij de 'dogmatische' metafysica (Descartes, Leibniz, Wolff) die Kant meende te hebben overwonnen. Dat zette de deur open voor jongere Idealisten als Schelling en Hegel, die met nog veel gewaagder speculaties zouden komen aanzetten.

Fichte presenteerde zijn *Wissenschaftslehre* in Jena als het eerste 'systeem van de vrijheid', de geestelijke tegenhanger van de Franse Revolutie. Zo werd hij ook gewaardeerd door de vroege Duitse romantici, door Hölderlin en door de studenten, die massaal op zijn colleges afkwamen. Maar de verdenking van 'Demokratismus' en de weinig orthodoxe omgang met de religie (God stond voor Fichte gelijk aan de morele wereldorde) leverden hem ook veel tegenstand op. In 1798 werd hij beschuldigd van 'atheïsme'. De *Atheismusstreit* die daarop volgde, kostte hem zijn leerstoel in Jena. Fichte vertrok naar Berlijn en daar begon een tweede fase in zijn carrière en in zijn denken.

Ook in Berlijn zette hij zijn *Wissenschaftslehre* voort, zonder er ooit een definitieve formulering voor te vinden -wat geen bezwaar was, omdat de dynamische 'geest' hem toch veel meer waard was dan de dode 'letter'. Daarnaast richtte hij zich via publieke lezingen op meer actuele kwesties. Hij kwam onder

meer met kritische beschouwingen over het boekenbedrijf van die dagen, die gisteren geschreven hadden kunnen zijn, en hij hield zijn *Reden an die deutsche Nation*.

Om ze recht te doen dienen deze *Reden* in hun historische context te worden geplaatst. Fichte bedacht zijn nationalisme als een reactie op het Franse imperialisme, dat in 1806 een eind had gemaakt aan de Pruisische onafhankelijkheid. Fichtes vooralsnog imaginaire Duitse natie stond dus tegenover een Napoleontisch Europa. Hoewel later misbruikt voor agressieve doeleinden, droeg zijn nationalisme in oorsprong een defensief karakter. Dat zou ook nu, midden in de euro-crisis, nog enige stof tot nadenken kunnen geven.

Kühns rijke, uitstekend gedocumenteerde en helder geschreven biografie verschaft daarbij de noodzakelijke achtergrondkennis. En wie ruim 600 bladzijden te veel vindt, kan terecht bij Wilhelm G. Jacobs, die Fichtes levensverhaal in iets meer dan 200 - eveneens zeer leesbare - bladzijden heeft weten te vangen.

(*NRC Handelsblad*, 26-10-2012)